

**Nəriman
Əbdülrəhmanlı**

2014-cü ildə ölkə prezidenti-nin sərəncamı ilə klassik Azərbaycan şairi və maarifçisi Mirzə Şəfi Vazehin anadan olmasının 220 illiyi qeyd edildi. Şairin doğulduğu Gəncədə, respublikanın bir çox rayon rayonlarında və Bakıda ədəbi-bədii, rəsmi tədbirlər keçirildi, məqalələr, kitablar yazıldı, verilislər hazırlandı.

Amma bütün bunlar bir həqiqətin üzərinə kölgə sala, bir sirri-sə çözmə bilmədi: Bodenştedt olmasaydı, ən azı Avropanın ədəbi aləmi Şirzə Şəfini bu qədər yaxından tanımayacaqdı; Mirzə Şəfi tələbəsinə doğrudanmı "Müdrikliyin açarı" adlandırdığı şeirlər dəftərini verib?

Mirzə Şəfiylə alman linqvisti, şairi və tərcüməçisi Fridrix Martin fon Bodenştedtin münasibətləri barədə çox yazılıb, elə o özü də müəllimilə görüşləri, onun nəğmələrini alman dilinə çevirməsi barədə xatirələrini qələmə alıb. Amma, şübhəsiz, onların görüşü tale məsələsiydi: ola bilsin ki, Bodenştedt müəlliminin nəğmələrinin qazandığı şöhrətdən özünə pay göstərmək istəməsəydi, ikisinin də həyat və yaradıcılığı diqqətləri bu qədər çəkməyəcəkdi.

Əvvəlcə həqiqət barədə

Mirzə Şəfinin həyatı və yaradıcılığı barədə az yazılmayıb, bundan sonra da yazılacaq.

Fridrix Bodenştedtin (1819-1992) vətəninə ədəbiyyatını öyrənməsi, 1840-cı ildə Moskvaya gedib knyaz Mixail Qolitsinin oğluna alman dilini tədris etməsi, özününsə slavyan dillərini və ədəbiyyatlarını öyrənməsi, üç il sonra Tiflisə gəlib Mirzə Şəfi Vazehlə tanış olması, onun başçılıq elədiyi "Divani-hikmət" məclisinin iştirakçısı olması, Mirzə Şəfidən Şərq dilləri dərsi alması, 1845-ci ildə vətəninə qayıdanda müəlliminin dəftərlərini özünə aparması barədə yetərinə yazılıb. O, həm də Abbasqulu ağa Bakıxanovun və bir çox farsdilli şairlərin şeirlərini çevirib, 1850-ci ildə nəşr etdirdiyi "Şərqdə min bir gün" kitabında hər şerin müəllifini dəqiq göstərərək, hətta həmin əsərləri hansı şəraitdə və haçan qeydə aldığını da ətraflı təsvir edərək.

Bu da faktıdır ki, Bodenştedt Tiflisdə olanda yerli camaatın folkloruna da böyük maraq göstərərək, eşitdiklərini qələmə alıb. O, vətəninə qayıdanda portfelində erməni folklor nümunəsinin olmadığından xəbər tutan erməni alim-yazıçıları bərk kədərəndirib. Çıxış yolunu Bodenştedt qabaqlamaqda görə Xaçatur Abovyan təcili məşhur "Əsli və Kərəm" das-

tanını (şeirləri çevirə bilməyindən üzərindən keçib) erməni dilinə tərcümə edərək, dostlaşdığı alman səyyahı Avqust fon Qaksauzenin boynuna qoyub ki, almançaya çevirib Almaniya erməni xalq dastanı kimi çap etdirsin.

Buna qədər də ədəbi fəaliyyətlə və tərcüməylə məşğul olsa da, "Şərqdə min bir gün" kitabının ağlagəlməz uğurundan sonra çox məşhurlaşan Bodenştedt nəşrinin təkliflə kitabı təkrar nəşr etdirib. Onun yeni kitabı – "Mirzə Şəfinin nəğmələri" - müəllifi də, tərcüməçini də qısa müddət ərzində bütün dünyada tanıdıb. "Nəğmələr" tezliklə fransız, ingilis, İsveç, holland, Danimarka, ispan, portu-

poetik nümunələrini Rusiyada oxuculara ilk dəfə inqilabçı-demokrat M.Mixaylov çatdırmış, 1862-ci ildə şairin Hafizəyə həsr elədiyi "Tulla gəl çadranı... görün-sün üzün" misrasıyla başlayan şeirini Bodenştedtin tərcüməsindən rus dilinə çevirib Berlinə çap etdirmişdi. Sonralar Mirzə Şəfinin şeirlərini N.Eyfert, V.Markov, M.Ramişev (P.Yakuboviç), S.Nadson, A.Mixaylov, İ.Prodan, N.Qrebnov və başqaları tərcümə ediblər. Onun bədii irsinə daha ciddi diqqət göstərən isə şair və tərcüməçi Eyfert "Gəncəli müdrək" in şeirlərinin tərcüməsi üzərində üç il işləmiş, 1880-ci ildə Moskvada "Mirzə Şəfinin nəğmələri" kitabını nəşr etdirmişdi...

yıb. Onun istehzayla "Hannoverli türk, yaxud Gəncəli alman" adlandırılmasının səbəbi də bu idi. Amma həqiqətdən xəbərsiz ədəbiyyatşünaslar Bodenştedtin versiyasına qeyd-şərtsiz inanmışdılar. Beləliklə, ədəbiyyatın ən böyük müəmmalarından biri doğulmuşdu.

Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərini Zaqafqaziya müftüsü, Molla Hüseyn Əfəndi Qayıbovun toplayıb dördcildlik Azərbaycan poeziya antologiyası kitabında çap etdirməsi də məsələyə aydınlıq gətirməmişdi. 1889-cu ildə Bodenştedtin anadan olmasının 70 illik yubileyi qeyd ediləndə Leypsiqdə litvalı ədəbiyyatşünas poliqlot Yurgis Yulius Zauerveynasın

haqqında eşitmisinizmi? Burada onun haqqında çox az məlumatımız var. Ondən bəhs edən müəlliflərdən bəziləri deyirlər, Bodenştedt Mirzə Şəfinin şeirlərini tərcümə edib. Bəzilərisə bildirirlər ki, həmin şeirlərin hamısını Bodenştedtin özü yazıb, Mirzə Şəfi adı isə tamamilə xəyaldır...

Q.Sundukyan da yardım üçün Firudin bəy Köçərliyə məktubla müraciət edərək. Köçərli "Tiflisli listok" qəzetinin 1912-ci ildə çıxan 29 mart tarixli 72-ci sayında "Redaksiyaya məktub" rubrikasında bu barədə məlumat verib: "Martin 10-da mərhum Q.Sundukyandan aşağıdakı məzmununda məktub aldım: "...Əziyyət olsa da, mənə bildirin görüm, Sizə Mirzə Şəfi adı

Mirzə Şəfi Vazeh və Fridrix Bodenştedt: Bir həqiqət, bir müəmma

İndisə müəmma barədə

Fridrix Bodenştedt nəşirinin təhrikilə "Mirzə Şəfinin nəğmələri"nin əsl müəllifi olduğunu iddia eləyəndə artıq şöhrətinin zirvəsindəydi, Mirzə Şəfisə 23 il əvvəl – 1852-ci ildə Tiflisdə yoxsulluq və tənhalıq içində dünyadan köçmüşdü. Artıq həqiqəti üzə çıxarmağa bir kimsə yox idi. Bodenştedt Qafqazdan qayıdandan sonra Münhen universitetində slavyan dilləri üzrə professor, Mannheimdə teatr direktoru, Berlinə qəzet nəşri olduğu illərdə Mixail Lermontovun, Aleksandr Puşkinin, Afanasi Fetin, Aleksey Koltsovin şeirlərini almançaya çevirmiş, 1852-ci ildə Lermontovun ikicildliyini, 1854-1855-ci illərdə Puşkinin üçcildliyini nəşr etdirmiş, rus xalq mahnılarını, sonralarsa İvan Turgenevin povestlərini almandillə oxuculara çatdırmışdı. Üstəlik, bədii səviyyəsi o qədər yüksək sayılmasa da, "Ləzgi qızı Ada" (1853) poemasını, "Dmitri" (1856) faciəsini qələmə almış, daha son-

Son yüz ildə də bu bu sirrə aydınlıq gətirilməsi Mirzə Şəfi Vazehin irsini araşdıranların fikrini həmişə məşğul edib. Təsədüfi deyil ki, fransız ədəbiyyatşünas F.Makler 1912-ci ildə dostu Qabriel Sundukyana məktubunda yazırdı: "...1840-1850-ci illərdə Tiflisdə Mirzə Şəfi adlı bir şair həqiqətən olubmu? Əgər olubsa, Siz şəxsən onu tanıyırsınız mı? Yaxud onun haqqında eşitmisinizmi? Burada onun haqqında çox az məlumatımız var. Ondən bəhs edən müəlliflərdən bəziləri deyirlər, Bodenştedt Mirzə Şəfinin şeirlərini tərcümə edib. Bəzilərisə bildirirlər ki, həmin şeirlərin hamısını Bodenştedtin özü yazıb, Mirzə Şəfi adı isə tamamilə xəyaldır"...

lənmiş. Həmin romans dahi rus müğənnisi Fyodor Şalyapinin ifasında az qala bütün dünyanı dolatmışdı. Bodenştedt səyahətnaməsində tərcümələri türk dilindən (daha doğrusu, Azərbaycan türkcəsindən) çevirdiyini açıq-aydın göstərsə də, sonralar Mirzə Şəfinin irsinə daha böyük maraq göstərən Rubinstein bəstələdiyi 12 romansdan ibarət məşhur musiqi silsiləsini o dövrdə mövcud olan yanlış təsəvvürlər üzündən "Fars nəğmələri" adlandırmışdı. Daha bir fakt budur ki, bəstəkarlar Emil Pol Korx və Luiz Rot birgə "Mirzə Şəfinin nəğmələri" adlı operetta yazmışdılar. Operetta 1881-ci il noyabrın 5-də Almaniyanın Fridrix Vilhelm teatrında səhnəyə qoyulmuşdu.

Mirzə Şəfinin heyratamiz

ra Vilyam Şekspirin sonetlərini (9 cildlə), özünün "İmperator Pavel" (1876) faciəsini, povest və romanlarını, "Qafqaz xalqlarının azadlıq mübarizəsi" adlı kitab yazmış, "Alman incəsənəti və poeziyası" albomunu tərtib eləmişdi.

Tədqiqatçıların araşdırmalarına görə, Bodenştedtin bu addımının səbəbi Mirzə Şəfinin cazibədar nəğmələrinin orijinallarını göstərmək üçün ona edilən saysız hesabsız xahişlər olmuş, o da pərlə, əlavələr və izahlarla üzə çıxardığı kitabda indiyə qədər Mirzə Şəfidən tərcümələr kimi verilən nəğmələrin öz qələminə məxsus olduğunu elan eləmişdi. İddiasına görə, şərqli obrazına o qədər yaxınlaşmış ki, öz şeirlərini belə Mirzə Şəfinin adıyla imzala-

Azərbaycan, rus, fars, sanskrit, çin, fransız, ingilis, italyan, latın, polyak, qədim alman, Danimarka, yunan, rumın, macar, ərəb, litva, İsveç və başqa dillərdə yazdığı təbriklərdən ibarət olan "Mirzə Şəfinin Şərq-Qərb Divanı" kitabındasə ilk şeir Azərbaycan türkcəsində yazılmış, Bodenştedtin müəllimi kimi Mirzə Şəfinin tərənnümünə həsr olunmuşdu.

Son yüz ildə də bu bu sirrə aydınlıq gətirilməsi Mirzə Şəfi Vazehin irsini araşdıranların fikrini həmişə məşğul edib. Təsədüfi deyil ki, fransız ədəbiyyatşünas F.Makler 1912-ci ildə dostu Qabriel Sundukyana məktubunda yazırdı: "...1840-1850-ci illərdə Tiflisdə Mirzə Şəfi adlı bir şair həqiqətən olubmu? Əgər olubsa, Siz şəxsən onu tanıyırsınız mı? Yaxud onun

şair məlumdurmu? Onun çap olunmuş şeirlər kitabı varmı? Əgər varsa, həmin kitabı haradan əldə etmək olar? Bu məlumatı parisli professor bilmək istəyir"...

Məlum olur ki, bu xahiş F.Köçərliyə Mirzə Şəfi irsini tədqiq etməyə həvəsləndirib, dərhal Şərqin filosof şairi Mirzə Şəfinin şeirlərini toplamağa başlayıb. Lakin Sundukyanın qəfil ölümü sirrin çözülməsinə mane olub.

Sonralar Mirzə Şəfi irsinin araşdırıcıları, o cümlədən, professor Mikayıl Rəfililə də həqiqətə yetməyə cəhd göstərirlər...

Bodenştedtin vəsiyyətinə görə, 1980-ci ildə Hannoverdə açılan arxivindən Mirzə Şəfi Vazehin "Müdrikliyin açarı" əlyazmasının çıxarması müəmmayı daha da qatılaşdırıb...

Üstəlik, Avropada aparılan tədqiqatların bəzilərində o şeirlərin Mirzə Şəfiyə yox, Hfiz Şiraziyyə məxsus olması barədə də iddialar səslənib...

Bu yönümdə böyük fədakarlıq göstərən dilçi alim professor Fəxrəddin Veysəllinin Bodenştedtin vətəninə gedib arxivlə yaxından tanış olması da, məsələyə aydınlıq gətirməyib...

Beləcə, Mirzə Şəfi Vazehin bənzərsiz irsi hələ ki həqiqətə müəmma arasında qalıb...